

Aina Būdvytė, Reda Toleikienė*Šiaulių universitetas**P. Višinskio g. 25, 5400 Šiauliai, Lietuva**Tel.: (370-41) 59 57 39**E-mail: romgerm@cr.su.lt***AKYS, SIELA, ŠIRDIS IR KITOS TALPYKLOS**

Šiuolaikinėje kalbotyroje atsiranda vis daugiau darbų, kuriuose bandoma rekonstruoti kalboje užfiksuoto pasaulėvaizdžio fragmentus. Kalbos pasaulėvaizdis paprastai nesutampa su mokslo pateikiamu pasaulio vaizdu. Tai subjektyvus ir dažnai prieštaringas objektyvios realybės atspindėjimas, todėl jį įprasta vadinti naiviuoju pasaulėvaizdžiu. Kadangi kiekviena kalbinė bendruomenė savaip kategorizuoja ir pavadina pasaulio fragmentus, kalboje užfiksuotas nevienodas požiūris į mus supančius pasaulio daiktus ir reiškinius. Pasaulio įsivaizdavimo (konceptualizacijos) būdas yra iš dalies universalus, tačiau kiekvienoje kultūroje turi ir savitų bruožų. Centrinė bendrojo pasaulėvaizdžio dalis yra pats žmogus. Noras rasti atsakymus į tokius klausimus: „kaip ir iš kur atsiranda mintys, jausmai, nuotaikos“, pasak M. K. Golovanivskajos, lėmė naiviosios anatomijos ir psichologijos, kurios sukurtos remiantis analogija, atsiradimą (ašaros iš akių, jėgos iš raumenų, žodžiai iš burnos ir t.t.)¹. Kaip žmogaus sąmonėje fiksuojama tam tikra informacija, tiria logikos mokslas. Neurofiziologinės ir psichologinės teorijos pasaulėvaizdžio tyrimai grindžiami aiškinant kognityvinių struktūrų (suvokimo, kalbos, mąstymo, atminties, veiklos) mechanizmus². Kalbos pasaulėvaizdžio, kurį mes suprantame kaip kalbos elementais užfiksuotą

turinį, samprata yra lingvistinis šio fenomeno tyrinėjimų rezultatas. Pasaulėvaizdžio formavimosi žmogaus sąmonėje rezultatas – konceptai, kurių sąveika sudaro konceptualiąją sistemą. Šiame straipsnyje bus remiamasi lingvistine „koncepto“ samprata, kurią, pasak S. G. Vorkačiovo, nuo loginės ir semiotinės skiria tai, kad „konceptas siejamas su tam tikru jo raiškos būdu kalboje“³. Anna Viežbicka konceptą apibūdina kaip idealų kognityvinį fenomeną, kalboje turintį savo pavadinimą ir išreiškiantį kultūros determinuojamą realaus pasaulio įsivaizdavimą⁴. Terminas „konceptas“ turinio ir leksinės žodžio reikšmės turinio santykį yra aprašiusi Eleonora Lissan, kuri tiria koncepto turinį ne tik pagal metaforinius junginius, bet ir diskursuose⁵.

Šio straipsnio objektas yra KŪNO ir SIELOS konceptų kalbinė raiška, sudaranti kalbos pasaulėvaizdžio fragmentus. Kalboje vienaip ar kitaip išreiškiamas žmogaus požiūris į savo kūną ir sielą. Kalbotyrai prieinamais metodais galima atskleisti tik tai, kas užfiksuota kalbos sistemoje. Greta tokių kalbos sistemos dalių, pagal kurias galima atkurti kalbos pasaulėvaizdį (gramatinės sistemos, žodyno, derivacinės sistemos, etimologijos ir semantinių konotacijų), pasak Aloyzo Gudavičiaus, specialiai reikėtų išskirti metaforizaciją⁶. Tai viena kalbos pasaulėvaizdžio eksplikacijos sferų. Rekonstruoti kalbos

¹ ГОЛОВАНОВСКАЯ, М. К. *Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка*. Москва, 1997, c. 123.

² Žr. SCHWARZ, Monika. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Tübingen, 1992.

³ ВОРКАЧЕВ, С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. In *Теоретическая и прикладная лингвистика*, 2002, вып. 3, c. 1–9 // <http://tp11999.narod.ru/WEBTPL2002/VORKACHEVTP12002.HTM>

⁴ WIERZBICKA, Anna. *Lexikography and Conceptual analysis*. Ann Arbor, 1985.

⁵ ЛАССАН, Элеонора. «Надежда»: семантический и концептуальный анализ. In *Respectus philologicus*, 2002, Nr. 2 (7), c. 28–48.

⁶ GUDAVIČIUS, Aloyzas. *Etnolingvistika*. Šiauliai, 2000, p. 78.

pasaulėvaizdį galima bandant susieti konkrečius metaforinius pasakymus su konceptualiosiomis metaforomis. Tai yra ir lingvistinės koncepto analizės būdas. Dimitrijus Dobrovolskis tokią procedūrą sieja su kalbotyros paskirtimi: „lingvistikos uždavinys yra tirti kalbos struktūras ir susieti jas su atitinkančiomis konceptualiosiomis struktūromis, kurios suprantamos kaip pasaulio modelio fragmentai“⁷. Tariant žodžių vartojimą tekstuose, t.y. žodžių jungimą, galima atskleisti kalboje užfiksuotus pasaulėvaizdžio pėdsakus, t.y. vaizdinius, asociacijas. Mūsų tikslas – pagal metaforinius pasakymus nustatyti, kokie vaizdiniai slypi už KŪNO ir SIELOS konceptus reprezentuojančių žodžių: „die Seele“, „der Kopf“, „das Herz“, „der Bauch“, „das Auge“, „siela“, „galva“, „širdis“, „akis“, „pilvas“ ir „krūtinė“. Straipsnyje bus aptariamas paprastesnis ir tiesiogiai suvokiamas koncepto TALPYKLA struktūros projektavimas į šiuos konceptus. Abstrakčių daiktavardžių „siela“ ir „die Seele“ pasirinkimą lėmė tai, kad šių žodžių reprezentuojami konceptai SIELA ir SEELE yra neaiškos struktūros ir suvokti bei kalbėti apie juos galima tik remiantis konkrečių dalykų konceptais. Įvardiję šiuos žodžius abstrakčiais daiktavardžiais, tekстыne randame ir tokių pavyzdžių su „die Seele“ ir „siela“ (pvz.: *das Dorf hatte 600 Seelen* („kaimo gyveno 600 „sielų“ („žmonių“)), kurie turi konkretiesiems daiktavardžiams būdingų požymių, t.y. daugiskaitos formą „die Seelen“ („sielos“). Atsižvelgdami į dichotomijos abstraktų vs. konkretu aiškinimą filosofijoje ir lingvistikoje, abstrakčiais daiktavardžiais mes laikome tokius žodžius, kurie pavadina tiesiogiai, t.y. įsūlėmis nepatiriamais fenomenais. Priskirdami daiktavardžius „die Seele“ ir „siela“ abstraktiems, remiamės ir L. O. Černeiko, kuri teigia, kad gramatinė kategorija, t.y. skaičius, nėra lemiama skiriant konkrečiuosius bei abstrakčiuosius daiktavardžius⁸. Naivioji anatomija sieja nematomus dalykus (emocijas, galvojimą, supratimą,

užmiršimą, savybes ir kt.) su matomais, t.y. kūno dalimis. Ištirta kalbinė medžiaga rodo, kad siela suvokiama kaip žmogaus vidinio gyvenimo organas. Joje, kaip ir kūno dalyse (širdis, galva, pilvas ir kt.) telpa emocijos, mintys ir kiti nematomojo pasaulio dalykai. Pasirinkti tie kūno dalių pavadinimų vartojimo atvejai, kai aktualizuojama ne kūno dalies kaip fiziologinio organo reikšmė, bet į paviršių iškeliamos sąsajos su abstrakčiomis nematomomis emocijų ar mentalinių procesų sritimis. Aptarsime tik tuos pavyzdžius, kai kūno dalys įsivaizduojamos kaip patalpos ar indai. Tyrimo medžiaga paimta iš elektroninio teksto, sudaryto Vytauto Didžiojo universiteto kompiuterinės lingvistikos centre (adresas internete: www.donelaitis.vdu.lt) bei Manhaimo (Mannheim) vokiečių kalbos instituto (Institut für Deutsche Sprache) parengto elektroninio teksto (adresas internete: www.ids-mannheim.de). Išanalizuoti žodžių „siela“ ir „Seele“ bei kai kurių kūno dalių pavadinimų vartojimo atvejai publicistiniuose tekstuose (respublikiniuose, vietiniuose laikraščiuose, populiariojoje periodikoje, svarbiausiuose Vokietijos laikraščiuose). Empirinių duomenų bazė papildyta kūno dalių pavadinimais – somatizmais ir somatiniais posakiais iš vokiečių ir lietuvių kalbų žodynų. Straipsnyje pateikiami žodžių junginiai, paimti iš elektroninių tekstų arba žodynų bei konkordansų fragmentai.

Analizės objekto pasirinkimą lėmė ir pradinio TALPYKLOS koncepto, vadinamojo „vaizdinių donorų“, specifika. Nors, pasak E. S. Kubriakovos, šis konceptas sietinas su kūniškąja ir gana elementaria žmogaus patirtimi, už jo „slypi“ sudėtinga žinių sistema, kurią reikia rekonstruoti⁹. Kadangi lietuvių kalbotyroje nėra daug darbų, kuriuose būtų aptariami kognityvinės metaforų teorijos terminų galimi lietuviški atitikmenys, pabandysime apibrėžti pagrindinius terminus (metafora, pradinis konceptas, kognityvinis modelis, projekcija).

⁷ DOBROVOLSKIJ, Dimitrij. *Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung*. Trier, 1997, s. 110.

⁸ ЧЕРНЕЙКО, Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени. In *Филологические науки*. 1995, № 5, с. 78–83.

⁹ КУБЯКОВА, Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике. In *Известия АН. Серия литературы и языка*, 1999, том 58, № 5–6, с. 4–13.

Galimybę aptikti kalboje užfiksuotų pasaulėvaizdžio fragmentų pėdsakus pagrindžia konceptualiųjų arba kognityvinių metaforų teorija, kuri, pasak Aloyzo Gudavičiaus, „paabrėžia konvencionalų metaforos pobūdį, žiūri į ją kaip į pasaulio konceptualizacijos pagrindą, į pasaulio pažinimo būdą apskritai“¹⁰. Be to, vadinamoji šiuolaikinė metaforos teorija metaforizacijos mechanizmą aiškina remdamasi „koncepto“ samprata. Šis požiūris tinka mums, nes koncepto analizė leidžia įtraukti tokius fenomenus, kaip vaizdiniai, asociacijos, nuostatos, vertinimas, kurie yra svarbūs, norint gauti duomenų apie lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžius. Metaforizacijos proceso principai išsamiau aptariami Marko Džonsono (Mark Johnson) vaizdinių schemų (imagery schemas)¹¹ bei Džordžo Lakofo (George Lakoff) kognityvinių modelių (Idealised Cognitive Models) teorijose¹². Akcentuojami tokie aspektai: pradinį konceptų, teikiančių vaizdinius abstraktiems dalykams suvokti ir verbalizuoti, struktūrą, patirties (experience) priklausomybę nuo žmogaus fiziologinės sandaros (embodied) (kūniškoji patirtis) bei kultūros įtaka suvokimo procesams. Pradiniai konceptai, per kuriuos suvokiami abstraktūs dalykai, vadinami „idealiais kognityviniais modeliais“ (ICM). Tai rekonstruoti, atkurti pagal kalbos pateikiamą medžiagą tam tikro dalyko atvaizdavimo sąmonėje modeliai, kurių turinį sudaro žinios apie tą dalyką bei atitinkama patirtis. Tokia samprata remiasi prielaida, kad kognityviniai procesai vyksta suaktyvinant tam tikras žinias, kurios sąmonėje saugomos kaip stereotipinės schemos, geštaltai, t.y. konceptai¹³. Pradinio koncepto struktūros perkėlimas, projekcija (mapping) taip pat vadina-

ma kognityviniu modeliu. Kad išvengtume terminų painiavos, toliau metaforiniu kognityviniu modeliu laikysime ir konceptualiąją metaforą vadinsime TALPYKLOS koncepto projektavimą į KŪNO ir SIELOS konceptus. Patį TALPYKLOS vaizdinį-scheminį kognityvinį modelį vadinsime konceptu ir turėsime omenyje, kad tai sudėtingos struktūros konceptas, kuris apima žinojimą, kad *talpykla gali būti kažkuo užpildoma, į ją galima įdėti, išimti, įpilti, išpilti, todėl ji gali būti pilna arba tuščia, ją galima uždaryti ir atidaryti, joje galima kažką paslėpti ar pačiam pasislėpti*. Šie ir kiti požymiai, sudarantys koncepto struktūrą, perkeliama (struktūra lyg ir „primetama“, uždedama kaip matrica) į KŪNO ir SIELOS konceptus. Kitaip tariant, kūnas ir siela suvokiami remiantis TALPYKLOS koncepto struktūra. Požymiai, kurie pagal G. Kleiberio¹⁴ prototipų teorijos versiją suprantami ne kaip dalykų inherentiniai požymiai, bet kaip žmogaus išskiriami jam sąveikaujant su aplinka, nustatyti ištyrus pasakymus su leksemomis – kūno dalių pavadinimais, kurie reprezentuoja fizinę, materialiąją žmogaus pusę, bei leksema „siela“ kaip dvasinio, emocinio bei moralinio, t.y. nematerialaus prado ženklų.

Pasak vokiečių kalbos metaforiką ištyrusios ir apibendrinusios Kristos Baldauf (Christa Baldauf), abstrakčios ir sudėtingos sritys, pavyzdžiui, pasaulis, geografiniai regionai, laikotarpiai, įsivaizduojamos kaip talpyklos ir tokios asociacijos išreikštos kalboje¹⁵. Pasak kogitologų, „žmonės suvokia erdvę ne pagal koordinatų, leidžiančių mąstyti objektus nepriklausomai nuo kitų objektų, sistemą, o veikiausiai pagal ryšius tarp objektų erdvėje“¹⁶. Būdingiausias tokių santykių tarp objektų erdvėje

¹⁰ GUDAVIČIUS, A. Metafora kalboje ir/ar tekste (konceptualioji vs. tradicinė metafora). In *Tekstas: lingvistika ir poetika*, 2001, p. 17–18.

¹¹ Žr. JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago, London 1987, XIX.

¹² Žr. LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London, 1987.

¹³ SCHWARZ, išnaša 2, s. 71.

¹⁴ KLEIBER, Georges. *Prototypensemantik: eine Einführung*. Tübingen, 1998, s. 14.

¹⁵ BALDAUF, Christa. *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main, 1997, s. 128–134.

¹⁶ КУБЯКОВА, išnaša 8, c. 6.

tipas yra vieno objekto buvimas kitame. TALPYKLOS konceptualioji metafora leidžia suvokti žmogaus kūną ir jo psichikos būsenas kaip tam tikras talpas, vietą ar buveinę, kuriose kaupiami ir saugomi nematomojo pasaulio dalykai. Todėl galima teigti, kad abstrakčias, jusliškai nepatiriamas sritis (emocijas, moralines nuostatas, mentalines funkcijas ir kt.) pagal savo struktūrinius požymius „tvarko“ TALPYKLOS pradinis konceptas. Kūno dalyse ir sieloje, kurios įsivaizduojamos kaip talpyklos, slypi emocijos, mintys ir kiti nematomojo pasaulio dalykai.

TALPYKLOS koncepto pagrindą sudaro vaizdinė schema. Pagal M. Džonsono vaizdinių teoriją (theory of imagination), ši schema gali būti suprantama kaip pirmoji sudėtingos struktūros TALPYKLOS koncepto formavimosi pakopa. Šios teorijos tikslas – parodyti, kad būtent vaizdiniai – schemos kaip paprasčiausios struktūros konceptai yra ne tik kasdienio patyrimo pagrindas, bet ir struktūrina naujus patyrimus bei abstrakčius konceptus¹⁷. Suvokiama priešinant esantį kažkieno VIDUJE (IN) esančiam IŠORĖJE arba nesančiam VIDUJE (OUT). Dž. Lakofas papildė šią vaizdinių schemų teoriją ir aprašė vaizdinių schemų metaforinio perkėlimo, projekcijos į abstrakčius konceptus mechanizmą. Jis nurodė, kad pagal TALPYKLOS vaizdinę schemą suvokiamas žmogaus kūnas, į kurį pastoviai kažkas įeina, įdedama arba išimama, dingsta. Į abstraktų ar sudėtingą konceptą projektuojamos struktūros pagrindas – vaizdinė TALPYKLOS schema – yra susijusi su kasdiene mūsų patirtimi, atsirandančia dėl nuolatinės sąveikos su patalpomis, indais bei pačiu žmogaus kūnu. Ši konceptualioji, mentalinė schema nulemia santykio (ryšio tarp pasaulio objektų ir reiškinių) į/iš suvokimą. Visų šių patyrimų pagrindas – scheminis talpyklos vaizdinys, kuris, pagal M. Džonsono teoriją, laikytinas suvokimo, mąstymo, elgsenos pagrindiniu principu. TALPYKLOS schema gali būti suprantama kaip schematizuotas prototipinės erdvinės patirties atvaizdas, sukuriantis pagrindą vaizdiniam-scheminiam TALPYKLOS kognityviniam modeliui (konceptui).

Iš visų ištirtų KŪNO DALIŲ ir SIELOS konceptų aiškiausiai TALPYKLOS pradinio koncepto struktūra tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose išreikšta konceptualizuojant sielą, širdį, galvą ir akis. Pagal ištirtą kalbinę medžiagą galima rekonstruoti tokį metaforizacijos mechanizmą, kai pradinio TALPYKLOS koncepto tam tikri požymiai aktualizuojami ir priskiriami kūno dalims ir sielai. Talpyklos schemą sudaro du tarpusavyje susiję elementai: objektas ir talpykla, t.y. objektas talpykloje. Aptarsime svarbiausias konceptualias metaforas ir požymius, pagal kuriuos siela ir kūnas konceptualizuojami kaip talpyklos. Todėl pirmiausia bus aptariamas talpyklos turinys, t.y. tai, kas talpinama žmogaus kūno dalyse ir nematerialioje sieloje.

Į konceptus HERZ, ŠIRDIS, SIELA ir SEELE TALPYKLOS struktūra projektuojama pagal tokius požymius: 'talpykloje esantys objektai'; 'talpyklos užpildymas', 'santykis į/iš'; 'įdėjimas/išėmimas', 'įėjimas/išėjimas', 'uždarumas/atvirumas', 'gilumas', 'galimybė pažinti', 'namo elementai'. Kaip rodo ištirta medžiaga, šie požymiai yra tarpusavyje susiję, vienas remtinas kitu. Talpyklos turinio aptarimas – tai bandymas rekonstruoti TALPYKLOS vaizdinės schemos objektą, t.y. nustatymas to, kas talpinama kūno dalyse arba sieloje.

TALPYKLA ⇒ SIELA

TALPYKLA ⇒ ŠIRDIS

Ištirta kalbinė medžiaga rodo, kad tiesiogiai, t.y. jauslėmis nepatiriamas fenomenas siela, su kuriuo paprastai siejamos vidinės žmogaus būsenos, įsivaizduojamas kaip talpykla. Naičioje anatomoje organas, kuris siejamas su vidiniu žmogaus gyvenimu, yra širdis. Jai taip pat suteikiamos talpyklos savybės. Siela siejama su jausmais, moralinėmis, etinėmis nuostatomis, kūryba. Ji lyg ir atsakinga už šias žmogaus gyvenimo sritis, nes visa tai telpa joje. Vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje sielai priskiriamos teigiamos ir neigiamos emocijos, nuotaikos, svajonės, kaltė, muzika: *reine Stimmung in der Seele erhalten* („išlaikyti tyrą nuotaiką sieloje“);

¹⁷ JOHNSON, išnaša 10, p. 139.

Liebe und Hass in der Seele wohnen („sieloje gyvena meilė ir neapykanta“); *Leidenschaft in der Seele* („aistra sieloje“); *sich den Ärger aus der Seele brüllen* („išreikti pyktį iš sielos“). Pagal lietuvių kalbos medžiagą širdies kaip talpyklos turinys labai panašus į sielos turinį: *skausmas, patriotizmas, nesavanaudiškumas, norai, užuojauta, pomėgiai, ilgesys, pyktis, prisiiminimai, tikėjimas*. Apie visus šiuos tiesiogiai, t.y. jauslėmis nepatiriamus dalykus mes kalbame kaip apie objektus talpyklose. Kitaip tariant, vaizdinis scheminis TALPYKLOS konceptas suteikia abstrakčioms sritims aiškesnę struktūrą. Remiantis ištirtais metaforiniais pasakymais galima nustatyti pačios talpyklos, kuri asocijuojama su siela, pobūdį. Siela yra didelė erdvė, kurioje kažkas tyrinėjama, vyksta kova tarp tam tikrų jėgų, siautėja audros. Visi ištirti metaforiniai pasakymai su „siela“ ir „Seele“ pavadina vienokią ar kitokią psichinę žmogaus būseną: *in der Seele des Menschen vor sich gehen* („vykti sieloje“); *der Aufschwung beginnt in der Seele* („pakilimas, polėkis prasideda sieloje“); *die sich bekämpfenden Kräfte in der Seele der Menschen* („sieloje kovojančios jėgos“); *kas dedasi mokytojo sieloje; kas darosi žmogaus sieloje; kas vyksta lietuvių sieloje; blogio pradų kova jaunuoliu; šventė sieloje; sieloje siautėja audrai; sieloje siautėjo okeanai, sieloje gaudžia pasauliai*. Su širdimi siejama atmintis. Tai, kas mums brangu, ko nenorime ir negalime pamiršti, talpiname širdyje, pvz.: *žuvusieji tebegyvena mano širdyje; die Trauer um ihren Verlust verschwand aus meinem Herzen* („sielvertas dėl jos netekties dingio iš mano širdies“).

Vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje aktualizuojamas TALPYKLOS požymis ‘vidus’, kuris reiškiamas daiktavardine aukščiausiojo laipsnio prieveiksmio forma (das Innerste). Tai rodo, kad kalba siekiama išreikšti sielos atskyrimą nuo išorėje esančio pasaulio. Stiprios emocijos talpinamos viduje. Lietuvių kalboje šis vaizdinys įgyja kitokią raišką: kuo stipresni jausmai, tuo „giliau“ arba „gelmėse“, pgl.: *bis ins Innerste der Seele aufgewühlt sein* („būti sujauktam iki paties sielos vidaus“); *bis ins Innerste der Seele bewegt* („būti sujauktam

iki paties sielos vidaus“) ir *iki širdies gelmių sujaudinti* („labai sujaudinti“).

‘talpyklos užpildymas’

Junginių analizė rodo, kad į konceptą SIE-LA perkeliama koncepto TALPYKLA požymiai, kurie sietini su žinojimu, kad talpyklos gali būti tuščios arba pripildytos. Vokiečių kalboje tai išreiškiama leksemomis „voll“ (pilnas, pilna), „füllen“ (užpildyti): *die Seele ist voll* („siela pilna“); *die mit Leid gefüllten Seelen* („kančios pripildytos sielos“); *die Seele ist voller Würde* („siela pilna didingumo“); *Harmonie füllt die Seelen* („harmonija užpildo sielas“). Pagal ištirtas vokiečių kalbos sielos kolokacijas požymis ‘tuščias’ kalbinės raiškos neigėja. Lietuvių kalboje žinojimas, kad talpyklos gali būti pripildomos tam tikros medžiagos, išreikštas leksemomis „kupas“, „kupina“, „užpildyti“, „pilti“: *siela kupina džiugėsio; užpildyti kuo nors moksleivio sielą; į mažylio sielą pilamas purvas; tuštuma sieloje; ištuštinti sielą; nuoskaudos susikauptė seno žmogaus širdyje; pasišlykštėjimas susikauptė širdyje; gerovė, telpanti žmogaus širdyje; daug vietos užima tavo širdyje šeima*.

Vokiečių kalboje širdies kaip emocijų, nuotaikų talpyklos vaizdins užfiksuotas tokio tipo metaforiniuose pasakymuose: *sein Herz war angefüllt mit Freude* („jo širdis buvo pripildyta džiaugsmo“); *wes das Herz voll ist, des geht der Mund über* („kieno širdis pilna, tam atsi-veria burna“; ‘jeigu kas nors yra labai sujaudintas, tai turi tai išreikšti, apie tai kalbėti’).

Santykis ‘į/iš’ / ‘įeiti/išeiti’, ‘įdėti/išimti’

Į talpyklas nuolat kažkas įeina ir iš jų išeina. Vokiečių kalbos junginiuose su „Seele“ (siela) ir „Herz“ (širdis) išreikštas erdvinis santykis „iš“: *der Ausdruck kommt aus der Seele* („iš-raiška ateina iš sielos“); *Kultur kommt aus der Seele* („kultūra ateina iš sielos“); *aus voller Seele singen* („dainuoti iš pilnos sielos“); *dem Publikum aus dem Herzen singen* („dainuoti publikai iš širdies“). Tai, kas ateina iš sielos ar širdies (vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje), yra tikra, nesuvaizdinta. Lietuvių kalboje tai dažniau

siejama su ŠIRDIES konceptu: iš širdies „nuo-širdžiai“. Santykio į/iš suvokimas susijęs su žinojimu, kad į talpyklas galima kažką įdėti ir iš jų išimti. Talpyklos užpildymas kalbose dažnai išreiškiamas neigiamą konotaciją turinčiomis leksemomis: *prispiauti į sielą; pridęgti į sielą; šiukšlės sieloje; prišiukšlinti sielą; įmesti į sielą (malda); spjūvis į širdį*. Vokiečių kalboje požymio 'įdėti/ išimti' raiška tam tikromis leksemomis rodo, kad talpyklos turinys – skystis: *die Seele des Menschen ausloten* („žmogaus sielą išsemti“), *die Seele des Menschen auftanken* („žmogaus sielą pripildyti“), *in die Seele tauchen* („panerti į sielą“).

‘uždara/ atvira’

Požymis ‘įeiti/ išeiti’ susijęs su sielos ir širdies kaip uždarytų talpyklų vaizdiniu. Kalboje tai reiškiamas leksemomis „brautis“, „lįsti“. Į ŠIRDIES ir SIELOS konceptus projektuojamas požymis ‘uždaramas/ atvirumas’. Talpyklas galima uždaryti ir atidaryti. Tokių faktorių žinojimas lemia tai, kad abstraktūs dalykai (psichinės būsenos, emocijos ir kt.) suvokiami kaip uždaros ir atviros patalpos, indai. Vokiečių kalboje tai išreiškiamas leksemomis: „öffnen“, „die Öffnung“: *seine Seele den anderen öffnen* („savo sielą atidaryti kitiems“); *die Öffnung der Seele* („sielos atidarymas“); *Musik öffnet Herz und Seele* („muzika atidaro širdį ir sielą“); *Meditation öffnet die Seele* („meditavimas atidaro sielą“). Lietuvių kalboje išreikštas ne tik ‘atvėrimo’ požymis, bet ir ‘uždaramas’: *atverti sielą; žavėtis sielos atvirumu; sielos gelmių atvėrimas; siela atsivėrė; siela meilei uždara; siela užsisklendžia*. Pagal TALPYKLOS metaforinio modelio raišką lietuvių kalboje matyti, kad uždaramas, slaptumas labai svarbus. Į uždara sielą stengiamasi patekti: *įleisti saulę į savo sielą; įlįsti į sielą; skverbti į sielą; brukti į sielą (abejotinas vertybes); brautis į sielą*. Kaip ir siela, širdis yra tokia talpykla, į kurią sunku patekti: *prokurorė jai stačiai lindo į širdį*. Pagal kalbos duomenis galima rekonstruoti širdies kaip paslapčių ir jausmų saugyklos vaizdinį. Leksemomis „atverti“, „atidaryti“ išreikšta talpyklos požymio ‘atviras/uždaras’ projekcija į

abstrakčią jausmų sferą byloja apie tai, kad jausmai (ypač meilė) slepiami. Tai iliustruoja pavyzdžiai iš elektroninio teksto:

<...Būna, išsipasakoja, **širdį atveria**...>, su šiluma kalba Sabina Tuminskaja...>

<...Tik įsimylėjusi moteris **atveria** savo **širdį** mylimam vyrui ir priglaudžia jį...>

<...Prasmingas susikaupimas **atveria** Jūsų **širdis** džiaugsmui, pripildo jas tikėjimo...>

<...Uždaras kunigaikščio būdas, **uždara** buvo jo **širdis**...>

Vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje širdies uždaramas siejamas su meile, pvz.: *jmdn. ins/ in sein Herz schließen* („uždaryti ką nors į širdį“):

<...Die Berliner haben ihren neuen „Philharmoniker-König“ Claudio Abbado mit Beifallsstürmen und Bravourufen in „Karajan-Ausmaßen“ **in ihr Herz geschlossen**...> (Mannheimer Morgen, 18.12.1989, Feuilleton; Der neue Chef der Berliner Philharmoniker: Claudio)

‘gilu’

Sielos ir širdies suvokimas pagal talpyklos požymį ‘gilu’ tiek vokiečių, tiek lietuvių pasaulėvaizdžiuose dažniausiai siejamas su emocijomis, pvz.:

<...Stomatologo kėdė gali kelti ne tik baimę, bet ir siaubą. Stengiesi būti drąsi, ryžtinga, tačiau **širdies** gilumoje **bijai**...>

<...Knygoje dėstomos mintys artimos jo širdžiai – tėvo spaudžiamas pasukti į politinio gyvenimo sūkūrį, **širdies** gilumoje nuolat **ilgėjosi** vienuoliško gyvenimo, tarnybos Dievui...>

<...Moterys **širdies** gilumoje **džiaugiasi**, kad gali maloniai praleisti laiką, ir viliasi, jog tokie santykiai išliks grynai platoniški...>

<...Klausydamasis juodųjų bangų, kurios atsirisdavo, suduždavo, o sudužusios vėl atsiraukdavo, Kisuke pajuto **širdies** gilumoje augant **nuoskauda** Dievui...>

<...Kada berniukas buvo perdėm kontroliuojamas, pavyzdžiui, auginamas ypač reiklios valdingos motinos, išaugęs jis gali elgtis gana paklusniai, bet **širdies** gilumoje **jausti daug pykčio** moterims ir reikšti jį netiesiogiai...>

Kiti teksto pavyzdžiai rodo, kad širdies gilumoje slepiami ir norai, ryžtas, vertinimas, tikėjimas bei mąstymo procesai, pvz.:

<...Giliai **širdyje** mes **trokštame** būti „kitokie“...>

<...**Širdies** gilumoje jis jau **pasirūžta** – jei nelemta buvo tapti jūrininku, jis atsidės literatūrai ir teatrui...>

<...Žinoma, buvau patenkintas, kad taip netikėtai išvengiau stojimo į partiją, nors **širdies** gilumoje ir

nesmerkiau tų, kurie tada įstojo siekdami padaryti gera Lietuvai...>

<...Širdies gilumoje – tikėjom. Gal šiandien kam ir pasirodys keista, bet mus užaugino Šapokos istorija, kurį buvo saugoma, skaitoma...>

<...Santykius su mylimuoju apkrūtinęs nelemtas jūsų užsispyrimas, kurio niekaip nepajėgsite įveikti, nors širdies gilumoje suprasite, kad esate neteisus...>

<...Tikriausiai ir Vilniaus pedagoginio universiteto kolektivas „Ave musica“, vadovaujamas doc. M. Gedvilaitės, širdies gilumoje puoselėjo mintį tęsti šimtmečių giją, kai vyko į Prancūziją...>

<...Kita vertus, visada imponuoja tos, kurios sako: „tebū kiti apie mane kalba ką nori, širdies gilumoje aš žinau, kokia esu iš tiesų“ – Linkiu tau visa ko geriausio...>

<...Kita vertus, kamavo nerimas, netikrumo jausmas, kirbėjo širdies gilumoje klausimas – o kas toliau?>
<...Labai lengvai viską atleidžia, bet širdies gilumoje linkusi manyti, kad vyrais negalima pasitikėti...>

Nors, kaip matome, konceptas ŠIRDIS dalyvauja mąstymo sferoje, tačiau, pasak E. B. Jakovenko, su širdimi siejama nuojauta, o ne racionalus mąstymas¹⁸. Remiantis vokiečių kalbos pavyzdžiais galima teigti, kad siela ir širdis įsivaizduojamos kaip duobės, šuliniai, požemiai. Talpyklos požymio 'gilu' metaforinis perkėlimas į KŪNO ir SIELOS konceptus nustatomas pagal tokius metaforinius pasakymus: *die Tiefen der Seele erreichen* („pasiekti sielos gilumą“; „apie stiprų emocinį poveikį“); *in der tiefen Seele des Menschen* („gilioje žmogaus sieloje“; „apie nuojautą“); *in die unterirdischen Höhlen der Seele hinabsteigen* („nultipti į žmogaus sielos požemius“; „apie kito žmogaus psichinės būsenos supratimą“); *tief in der Seele betrübt sein* („giliai sieloje būti nusiminus“; „apie nusiminimą“); *sielos gėlmėse jausti*; *būti sukrėstam iki sielos gelmių*; *raustis po slapčiausius sielos klodus*; *sielos gilumoje*. 'namo elementai'

Tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiams būdingas sielos ir širdies kaip namo ir namų vaizdinys. Mes žinome, kad namai būna kelių kambarių, juose pilna kėrtelių, kamų, užkaborių). Esame patyrę, kad namuose, patalpose yra jauku, šilta, gera. Šis žinojimas metaforiškai perkeliamas į SIELOS ir ŠIRDIES konceptus:

das Vordringen in geheime Kammern („įsibrovimas į slaptas sielos kambarėlius“); *der Eingang in die Seelen* („įėjimas į sielą“); *die Winkel der Seele* („sielos kampai“); *die Fenster zur Seele* („langai į sielą“); *die Seele entrümpeln* („išmesti iš sielos senus, nereikalingus rakandus“; „apie atsipalaidavimą, poilsį“); *sielą jaukusios kampanijos* („apie nerimą, sumaištį“); *auf dem Boden seiner Seele Geheimnisse lagern* („ant sielos grindinio krauti paslaptis“); *nugrūsti į giliausią sielos kamputį*; *giliausioje sielos kertelėje*; *atskleisti, pasidairyti, parodyti tamsiausius sielos užkaborius*. Tai įrodo junginiai su leksema „širdis“ iš elektroninio tekstyno:

<...Kažin ar rašydamas širdies kamputyje Gintautas bent suabejojo, kad galim jo nesuprasti?>

<...Net ir tada, kai nubluks šventinės spalvos ir vėl užgrius kasdienė rutina, nepamirškime tos šviesos, kurią savo širdies kertelėje brandiname kiekvienas...>

Skirstomės, sieloje ir širdies kertelėje nešdamiesi viltį, jog v

<...Todėl daugelis iš viso abejojo, ar toks kalėjimas egzistuoja. O pakliūdavo ten tik tie, kurie šito troško. Nors slapta, pačioje giliausioje širdies kertelėje, šito troško visi...>

<...Bandė surasti atsakymus į daug jų kankinančių klausimų. Visą laiką abejojo, ar jai skirta toji nelaukta meilė ir laimė. Laima širdies kertelėje jautė, kad draugas iš gatvės neilgai ją mylės...>

<...Pasimatavai ir matai, tinka ar ne. Kur tik nebuvota, ko tik nematyta, bet širdies kertelėje knibžda didelis noras savo akimis išvysti...>

<...Gerai išstudijavau vokiečių ansamblių šokimą ir širdies kertelėje tikėjau, jog mes turime nugalėti...>

Į talpyklas galima pažvelgti. Šis požymis metaforiškai perkeliamas ir į konceptus SIELA ir ŠIRDIS: *in die Seele blicken* („pažvelgti į sielą“; „apie galimybę suprasti kito žmogaus būseną“); *den Einblick in die Seele ihrer Kinder verlieren* („prarasti žvilgsnį į savo vaikų sielas“; „apie negalėjimą suprasti kito žmogaus būsenos“); *einem Menschen ins Herz sehen* („pažiūrėti žmogui į širdį“); *pažvelgti į sielos kertelę*; *pažvelgti į savo sielos šulinį*; *pasidairyti po sielos užkaborius* („apie galimybes suprasti kitų ar savo psichinės būsenas“).

¹⁸ Яковенко, Е. Б. *Сердце, душа, дух* в английской и немецкой языковых картинах мира (опыт реконструкции концептов). In *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*. Москва, 1999, с. 39–51.

Pagal vokiečių ir lietuvių kalbų duomenis galima atkurti tokį sielos ir širdies įsivaizdavimą: tai uždaro gilios erdvės, į kurias galima pažvelgti. Tai padaryti nėra lengva, tačiau kalboje užfiksuotos pastangos pamatyti šiaip jausliškai nepatiriamą fenomeną. Tokios talpyklos gali būti atidaromos, nors šiaip joms būdingas slaptumas. Į sielą ir širdį galima patekti, tačiau tam reikia įveikti kliūtis. Pradinio TALPYKLOS koncepto požymiai, kurie perkeliama į konceptus SIELA ir ŠIRDIS ir pagal kuriuos suvokiamos ir pavadinamos žmogaus vidinės psichinės būsenos, susiję arba su talpyklos vaizdine schema, į kurią įeina talpykloje esančio objekto vaizdinys (talpyklos turinys, talpyklos pobūdis, požymiai 'vidus', 'gilu', 'galimybė pažvelgti'), arba tų požymių pagrindas yra žinojimas, kokius veiksmus galima atlikti su talpyklomis (į jas galima patekti, įdėti/išimti, uždaryti/atidaryti).

TALPYKLA ⇒ GALVA

Pagal TALPYKLOS konceptą tvarkoma abstrakti, t.y. tiesiogiai nepatiriama intelektinė sfera. Tokie mentaliniai procesai, kaip suvokimas, mąstymas, vaizduotė, atmintis suvokiami siejant juos su kūno dalimi – galva, kuri įsivaizduojama kaip talpykla. GALVA daugelyje kalbų yra pagrindinis intelekto konceptas – mąstymo, intelektinių gebėjimų organas.

'Talpykloje esantys objektai'

Galvoje talpinami *klausimai, planai, mintys, idėjos, įsitikinimai, sumanymai, tekstai, žinios, nuostabūs dalykai, balsas, melodija, svajonės, abejonės, pvz.:*

<...Raimundas buvo didžiausia mūsų viltis Atlantoje. Kai **galvoje** daug idėjų, minčių ir planų (kalbu apie R. Mažuolį), sunku susikaupti ir kaip dera rengtis olimpiadai...>

<...Tačiau pilnas energijos vyriškis nelinkęs nuleisti rankų, jo **galvoje** knibžda daug originalių sumanymų...>

<...Žiūrėdamas į knygą ilgai maščiau. Daug mįslių. **Galvoje** suposi mintis – Niurnbergas...>

<...Sergant ta liga ir yra silpna. Ir jaunuolio **galvoje** kilo sumanymas užvaldyti myriop pasmerktą...>

<... Skamba mano **galvoje** tekstas...>

<...Jie vengia baimės jausmo, jaudulio. Jei **galvoje** yra bent šiek tiek žinių, toks jausmas silpnės...>

Vokiečių kalboje gausu frazeologizmų, kuriuose galva konceptualizuojama kaip talpykla. Negeras, turintis trūkumų šios talpyklos turinys „sukuria pagrindą „kvailumo“ raiškai“¹⁹: *einen Reis im Hirn/Kopf haben* („turėti ryžių galvoje“; „būti nepilno proto“); *Stroh im Kopf haben* („turėti šiaudų galvoje“; „būti kvailam“); *Sülze im Kopf haben* („turėti šaltienos galvoje“; „būti kvailam“). Kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga su galvos turiniu sieti žmogaus savybes: *keine Augen im Kopf haben* („neturėti akių galvoje“; „būti neatidžiam“); *Raupen im Kopf haben* („turėti vikšrų galvoje“; „turėti keistenybių“); *große Graupen im Kopf haben* („turėti miežių kruopų galvoje“; „turėti sunkiai įgyvendinamų idėjų“); *große Rosinen im Kopf haben* („turėti razinų galvoje“; „turėti neįgyvendinamų planų, idėjų“); *die Motten im Kopf haben* („turėti kandžių galvoje“; „turėti užgaidų“).

'talpyklos užpildymas'

Lietuvių kalboje tokie nematomojo mentalinio pasaulio procesai (suvokimas, supratimas, dėmesio sutelkimas) išreiškiami leksemomis „tilpti“, „talpinti“, „kauptis“, „kimšti“ ir kūno dalies – „galvos“ pavadinimu: *galvoje* (į *galvą*) *netelpa, nesutelpa* – „sunku įsivaizduoti, suprasti, suvokti“; *galva prikimšta* – „turėti daug rūpesčių“. Vokiečių kalboje tai užfiksuota frazeologizme *den Kopf voll haben* („turėti pilną galvą“; „apie daugelį dalykų galvoti“).

'į iš'

Tiek vokiečių, tiek lietuvių kalboje talpyklos turinys gali būti pašalinamas. Žinojimas, kad į talpyklas įvairius daiktus galima įdėti ir iš jų išimti arba kad jie patys lyg ir savaime gali iš ten dingti, lemia erdvinio suvokimo santykio 'į iš' aktualizavimą ir metaforinę projekciją į kitą konceptą. Lietuvių kalboje tai reiškia žo-

¹⁹ PIIRAINEN, Elisabeth. *Phraseologie der westmrländischen Mundart. Teil I. Semantische, kulturelle und pragmatische Aspekte dialektaler Phraseologismen*. Essen, 2000, s. 149–150.

džiais „traukti, ištraukti“, „išmesti“: *iš galvos išmesti* (‘užmiršti, negalvoti’), *aus dem Kopf* („iš galvos“; ‘mintinai’), *aus dem Kopf nicht gehen wollen* („nenorėti eiti iš galvos“; ‘negalėti užmiršti’). Kognityviniai procesai, t.y. atmintis, mąstymas, suvokimas, tiesiogiai nepatiriami, todėl jie siejami su matomomis, t.y. jusliškai patiriamomis kūno dalimis – galva, pakaušiu arba širdimi. Kūno dalys suvokiamos kaip talpyklos ir tas vaizdinys projektuojamas į abstrakčias sferas: *į pakaušį iėiti, į galvą ateiti* – ‘kilti staigiai, netikėtai minčiai’; *iš galvos neiti* – ‘negalėti užmiršti užsimiršti’; *iš galvos išeiti* – ‘susirgti psichine liga’ (pvz.: *Čiurlionis išėjo iš galvos būdamas genijus*) arba ‘užmiršti’ (pvz.: *man, žūrėk, ir iš galvos išėjo, kad ji visai tuščia*); *iš galvos išdulkėti* – ‘užmiršti’. Pagal šiuos požymius konceptualizuojama psichinė būseną – nerimas: *iš galvos vesti* (‘kelti didelį nerimą’), pasiryžimas ką nors daryti – *įsikalti į galvą, sich etw. in den Kopf setzen*. Vokiečių kalboje išreikštos suvokimo, ketinimų bei apsvaigimo būsenos siejamas su galva: *aus dem Kopf* („iš galvos“; ‘mintinai’).

TALPYKLA ⇒ PILVAS

Idomu, kad intelektiniai gebėjimai siejami ne tik su *galva*, bet ir su *pilvu*. Tai būdingas naiviosios anatomijos bruožas. Jeigu galva siejama su racionalių mąstymu, tai pilvas „talpinami“ emocijų, t.y. subjektyviai, nulemti sprendiniai. Toks vaizdinys išreikštas vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje: *eine Entscheidung kam nicht aus dem Kopf, sondern aus dem Bauch* („sprendimas atėjo ne iš galvos, bet iš pilvo“; ‘apie neigiamai vertinamą sprendimą’). Pilve lokalizuojami jutimai. Remiantis ištirta kalbine medžiaga galima teigti, kad pilvas konceptualizuojamas kaip talpykla pagal požymius ‘į/iš’ ir ‘talpyklos užpildymas’: *iš pilvo ištraukti* (‘išgalvoti, pramanyti’), *aus dem hohlen Bauch* („iš kiauro pilvo“; ‘iš anksto neapgalvojus, nepasiruošus, be specialaus pasirengimo’).

TALPYKLA ⇒ AKIS

Pagal metaforinius pasakymus su „akis“ ir „Auge“ nustatytame talpyklos turinio vaizdinyje išryškėja akių sąsaja su emocijomis. Toks

vaizdinys būdingas naiviajai anatomijai. Kūno dalis suvokiama kaip talpykla, o teigiamos ir neigiamos emocijos, psichinės būsenos – kaip objektai talpykloje. Toks metaforinis modelis rodo pastangas pamatyti tai, kas nematoma: *susizavėjimą akyse matyti, siaubas akyse, skausmas akyse, akyse nušvito*. Abstrakčios sritys NUOMONĖ, VERTINIMAS suvokiamos pagal TALPYKLOS vaizdinio scheminio koncepto struktūrą aktualizuojant pradinio koncepto požymius ‘į/iš’, ‘uždara/atvira’, pvz.: *į akis įkristi* (‘patikti’); *ins Auge/in die Augen fallen/springen* („į akis kristi“; ‘atkreipti dėmesį’); *in jmds. Augen* („kažkieno akyse“; ‘kažkieno nuomone’). Pavyzdžiai iš elektroninio teksto iliustruoja tai, kad su akimis siejama atmintis, vaizduotė, ketinimai, norai:

<...Man nesvarbu, kas bus nuspręsta apeliacinės komisijos, – lenktynės vyko trasoje ir žiūrovų bei lenktynininkų **akyse** aš nugalėjau...>

<...jeigu neišnaudotų šanso pareikšti savo susirūpinimą dėl tariamai neteisėtos konservatorių privatizacijos politikos ir tokiu būdu nepamėgintų tautos **akyse** sukurti savąjį „teisuolių“ [vaizd]...>

<...Tai, kad namas buvo padegtas, įtaria ir likęs gyvas G.Stankevičius: „Man **akyse** stovi išdaužtas prieškambario langelis...>

<...Visa ši savaitė man buvo didelis košmaras.

Akyse slinko tarsi vaizdai iš dokumentinio filmo apie karą – vyksta galiūnų kova, kurioje vieno žmogaus likimas niekam nė motais...>

<...Sunku suvokti, kad jo nebėra. Ir dabar **akyse** tebematau ligoninių koridorių vaikstantį sūnų, – pasakojo moteris...>

<...Tos avarijos vaizdas man, jos net nemačiusiam, išliko **akyse**, perskaičius apie motociklininkų klubą „Extreme“...>

Vokiečių kalboje metaforinė projekcija BEHÄLTER ⇒ AUGE (TALPYKLA⇒AKIS) įgyja raišką frazeologizmuose, pvz.: *etwas im Auge haben* („turėti kažką akyje“; ‘turėti omenyje, ketinti veikti’); *in jmds. Augen* („kažkieno akyse“; ‘kažkieno manymu, nuomone’). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad konceptualizuojamos šios abstrakčios sritys: ketinimai, nuomonė. Jos suvokiamos siejant jas su kūno dalimi – akimi. Būdingas metaforinis modelis – akių kaip talpyklų vaizdinys suvokiant ir pavadinant regėjimą, t.y. kūno dalies funkciją. Regimas daiktas (arba žmogus) konceptualizuo-

jamas kaip TALPYKLOS schemos objektas. Aktualizuojamas TALPYKLOS koncepto požymis 'į iš': *aus den Augen, aus dem Sinn* („iš akių, iš sąmonės“; 'nedalyvaujantis, greit pamirštas'); *jmdn./ etw. im Auge behalten* („ką nors akyje turėti“; 'ką nors stebėti, sekti akimis'); *jmdn. aus dem Auge /aus den Augen verlieren* („ką nors iš akių pamesti“; 'nebe- matyti'); *aus den Augen gehen* („dingti iš akių“; 'nebesirodyti'). Panašią raišką lietuvių kalboje iliustruoja pavyzdžiai iš teksto:

<...I. Sečenovas vietoj advokato pasiėmė varlę, kad teisėjų **akyse** atliktų savo bandymus...>

<...Tiesiog mano **akyse** atsiradę laiptinės durys ir kieman išviro ugnies kamuolys...>

<...Jo **akyse** balsiose kančiose mirė 44 metų amžiaus Nikolajus Ustinovas, kai 1988-aisiais atsitiktinai susižeidė pirštą tirdamas Marburgo mikrobų...>

Požymių 'talpyklos užpildymas' metaforinės projekcijos į AKIES konceptą pagrindas – žinojimas to, kad talpyklos gali būti pripildytos arba tuščios. Tai dažnas emocijų konceptualizavimo būdas, pvz.:

<...Žiūrėjau tiesiai į jos šviečiančias, džiaugsmo pilnas **akis** ir neslėpiau...>

TALPYKLA ⇒ KRŪTINĖ

Emocijos talpinamos ne tik širdyje arba sieloje, bet ir krūtinėje: *krūtinėje liepsnoja jausmai, keršto ugnį kurstyti krūtinėje, laisvės pojūtis krūtinėse*. Į KRŪTINĖS konceptą projektuojamas talpyklos požymis 'uždara/atvira': *ein Geheimnis in seiner Brust verschließen* („uždaryti paslaptį savo krūtinėje“).

Surinktos empirinės medžiagos analizė įrodė, kad abstrakčios tiesiogiai nepatiriamos sritys kalbos pasaulėvaizdyje yra sudaiktinamos. Tai vyksta dviem būdais:

1) naiviojoje anatomijoje bei psichologijoje abstraktūs nematomi dalykai (mąstymas, atmintis, emocijos, psichinės būsenos, savybės) siejami su tam tikromis kūno dalimis arba siela, kuri įsivaizduojama kaip vidinio gyvenimo organas;

2) tas abstrakčias, tiesiogiai nepatiriamas sritis „tvarko“ pradinis TALPYKLOS konceptas. Pagal šį kognityvinį modelį kūno dalys (taip pat ir siela) yra talpyklos, o mentaliniai, moraliniai bei emociniai fenomenai yra objektai talpyklose, nes talpyklos patirtis yra elementaresnė ir paprastesnė.

Ryškiausiai TALPYKLOS koncepto struktūra atsispindi SIELOS, SEELE, ŠIRDIES ir HERZ konceptuose. Remiantis į šiuose konceptus metaforiškais perkeliama talpyklos požymiais galima apibūdinti širdį ir sielą kaip jausmų, troškimų slėptuves, kurios yra brangios, nes įsivaizduojamos kaip namai. Naivusis pasaulėvaizdis prieštaringas ir nelogiškas: emocijos talpinamos ne tik širdyje ir sieloje, bet ir pilve, kuris taip pat siejamas ir su mentaliniais procesais ir vertinamas dažniausiai neigiamai. Akyse talpinama tai, ką galima vizualiai patirti, pvz. džiaugsmo ar skausmo išraišką.

Aina Būdvytytė, Reda Toleikienė

Šiauliai university

*EYES, SOUL, HEART AND OTHER
CONTAINERS*

Summary

The idea of the article is based on the assumption that the analysis of certain language items representing the concepts of SOUL and BODY in Lithuanian and German can reveal the fixed images and associations relating to body parts and inner psychical states and processes. CONTAINER imagery schema conceptual metaphor is discussed. The concept of CONTAINER gives for conceptualization of abstract entities because it has a simple structure showing the entity inside a container. Container experience is one of the earliest human experiences. Abstract phenomena that cannot be experienced sensorily are understood and verbalized according to the features: relation to/out of, inside/outside, the content of a container, closed/open, that are realized in the languages under investigation differently. Secrecy, seclusion, hard getting inside are characteristic of SOUL and HEART images.

KEY WORDS: CONTAINER imagery schema, cognitive model, conceptual metaphor, the structure of the concept.

Aina Būdvytytė, Reda Toleikienė

Šiaulių universitetas

*AKYS, SIELA, ŠIRDIS IR KITOS
TALPYKLOS*

Santrauka

Straipsnio idėja grindžiama teiginiu, kad tam tikrų kalbos vienetų, reprezentuojančių SIELOS ir KŪNO konceptus lietuvių ir vokiečių kalbose, analizė gali atskleisti kalbose užfiksuotą sampratą apie žmogų, t.y. vaizdinius, asociacijas, siejamas su kūno dalimis ir vidinėmis psichinėmis būsenomis bei procesais. Aptariama TALPYKLOS vaizdinė – scheminė (imagery schema) konceptualioji metafora. TALPYKLOS konceptas teikia vaizdinius abstrakčių dalykų konceptualizavimui, nes yra paprastės schemos pavidalo struktūra, kuri atspindi, kaip objektas įsivaizduojamas talpykloje. Patyrimas, susijęs su talpyklomis, yra vienas anksčiau žmonių patyrimų. Abstraktūs, jausmingai nepatiriami fenomenai taip suvokiami ir verbalizuojami remiantis tokiais požymiais: santykiu 'į/iš', 'vidus/išorė', 'talpykloje esantys objektai', 'uždarumas/atvirumas'. Šie požymiai kalbose skirtingai išreiškiami. Straipsnyje aprašomos metaforinės projekcijos į konceptus: SIELA, SEELE, ŠIRDIS, HERZ, GALVA, KOPF, AKIS, AUGA ir kt.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: vaizdinė TALPYKLOS schema, kognityvinis modelis, konceptualioji metafora, koncepto struktūra.

Gauta 2003-03-25

Spaudai įteikta 2003-09-17